

„Баатрмудин орн-нутг“

Буурлтсн хуучн, кезэни кезэни цагин гүн хол урд, нерусн уга күмн түрүн болдж гулмт тосхла, терүн деернь гал усн хойр арахн айсарн буслла. Терүна даруны хойрдад, нег амтн ирад, деевр тосхла. Гурвн эрсинь хоршулла: дөрвджн, төгрг, өндр, маштг, чолун, шавр, хулсн, арсарчн кесн — кен бийдэн таалтагъар бэрцхала. Дөрвдгчнь саяхрулад йилгьсн шат тосхла.

Тер мет, цагас цагур, дууна ардас дун, бөлгнн хөөн бөлг бүрдэд, салу-салу түүк-тууджс тогтад, тегэд эдн хамг негдхлэрн кесг зун джилэр тегшлгдсн, олн амтнэ олмгыа билгнн сувсар делгүдэн чимгдсн, төрсн газриннь шүүсэр цутхгдсн, саяни сэн, зөрмгнн зөргтэ хамгнь бүүрлсн келнэ билгнн дүнэгэсн саяхн баяшнь тосхгднэ.

Хальмг келн улсин «Джаньгър» гидг эпост тедү мет шинь үзүлгддж:

Шураp девсүр тавад,
Сувсар термлад...
Гарх талк бийинь

Гаджг шилэр оньглсн,
Орх талк бийинь
Усн шилэр оньглсн...

Эн өргэгээн ээлгчнь Бумбин орна баатр нойн, күнхкя ухата Джаньгър болн терүг дахгч: орн-нутгтан энхкр, күмвн начн Арслнхгнн арг Улан Хоньгър, Күнхкэн Алтн Цеедж, догшн Хар Санл, күнд гарта начн Савр, орчлнхгнн саяхн Мингян, баатр орна алдр дууч. «Джаньгърин» арвн хойр бөлг эн олн боднхгудин делкад туургсн баяр барлдэнд, дииллт хамгт нерэдгддж...

Хальмгнн газрт юн болв чигн агьу ик өргн. делгү. Эн нутг өшугьу, баг моддар, никтрсн ургьмлар, өндр уулар эс теткгддж. Хальмгнн зөөрнь — энъ-зах уга малин идг, Эннь:

Көк девэн өвсн,
Киитн булгнн усн.

Нүднэ халац баршго агьугъар дүүрэд, «Джаньгърин» кесг орминь эзлсн, нер гарсн хальмг мөрд идшлнэ. Эзн баатр тагъан даянэ колүр довтлсн. даяс көбгяд күцдж йовх. эс

гидж эзэн көөлгънас авч гарч йовх — тиим мөрн баатр-даяч келлт болгънд: «Барсин арста баатрт» чигн, «Давид Сасунскийд» чигн, «Манасд» чигн эрк биш баянэ. Васнецовин зургас манур келлтин гурвн баатрин мөрд халалднэ. Болв. «Джаньгърт» баяхлэ адал орм альднь чигн мөрн эзлхш. «Джаньгърт» мөриг наагъинь олдж, ик дуртагъар үзүлдж:

Алтан ханьгъан бийтэ гинэ,
Арслнхгнн чееджтэ гинэ,
Бärm эс күрх эрвэлгсн делтэ гинэ.
Хувнхгнн цоргъ чиктэ гинэ,
Хурдн шонххрин нүдтэ гинэ.

Эврәннь баатр уначдан дигтэ тиим мөрн бас уул адал ик. Тер мөрнэ эмалин тускар эн:

Хар модн хавцста,
Бульнхгър мөнхгн бүүргтэ
Дош алтн эмалиг
Дүүвр көк галэнд тохв.

Цаглш уга хол газрт иим мөрн галв салькнас хурдар күргнэ. Эн мөрн цагиг цагт тавхш, холиг холд тавхш. Терүнэс даву — мөрн күүнэ кел меднэ, сүв-селвгарн ээндэн доньган күргнэ. Эзн баатр Хоньгъран уйдад одвзго гигъад, ухата Оцл көкнь иим үг келнэ:

— Эркн арвн наамн насдан
Күн болн гидж гарад,

Ганц бара үзэд.
Харв гих му нер ягънач?
Чамла адал күн уралан,
Даянд орад үкв чигн,
Богд Джаньгърин орнд
Дакад нег иим көвүн
Гарна эс болгънч!

Бөлгнн түрүн нүүрин халхд бидн гунта, кенз Джаньгъринг үзджанавдн. Бичкн баатр, гунхн наста ончн көвүн «гурвн ик баярин ам эвдсн», Арнзл зеердарн хурдулдж йовна. Дөн оргч насдан дөрвн ик баярин ам эвддж, дөрднь ик шар маньгъс хааг номдан орулсн. Эркн тавн настадан Джаньгър, хальмг улсин дарнхх хортн, аврлт уга догшн, алачмахч «такин тавн» шулм хааг кел барсн.

Джаньгър джил ирвас, насан темдгсн мет, тоогъинь күцадж, даяни өслтэн икдкнэ.

Долатадан дордин долан оргиг дорацулдж,

Дуута Джаньгър нерэн дуудулгсн.

Поэмд нань гурвн бичкн даячнр орлсна: Джаньгърин бийиннь көвүн, түүнэ нөкдмүдин көвүд: арг Улан Хоньгърин көвүн, күнхкэн Алтн Цееджин көвүн. Доладгч бөлгн «Хошун Улан, баатр Джилгн, Аля Шонххр гурвна бөлг» гидж шишлнх нерэдгднэ. Берк

күчэр теткгдсн. ююнас чигн эс айдг, гавшун, цагтан эв-мектэ, нархн дуута гурвн көвүн хортна газрт, «нарн гархнн барун бийдк» орнд баатрин йовдл гаргъх биш, гертэн. отг-нутгтан бүүдүчүдиннь эс итксиг диилчханэ; тернь бас зөвар ик диилвр.

Нег цагт Арслнхгнн арг Улан Хоньгър, хадмдтан амрар күрхэр, Оцл көкэн хуухта даагъ кегъад, бийнь нуста тархад тохрна. Болв тиим бийднх угата эмгн өвгн хойр ик дуртагъар көвүг хоргьлулна. Өвгн хуухта даагъинь асрна, эмгн нуста тарха көвүг

Ууль хар уурцдан орулад.
Кир-нугъудинь угъав...
Таалдж ханш уга
Тарха ходжгър көвү кегъад авб.

Эдү мет зокъялмудар элвгър орулдго бичкн күүкдин орцлгнн бүкл поэмд хатугъинь джоблрүллгн болдж гарна.

Джаньгърин нег чинртэ өварц темдгнь — чик ухата героймудтнь элдв саяхн гольшг сэган-серл заягддж.

Альк чигн тууль-тууджин персонажмудла адал, «Джаньгърин» баатрмуд агьу ик ургъцта: дош хар эмалинь саний, тедү мет «үүдн энэтэ код кивр

(Чилгчнь 4-ч халхд).

„Баатрмудин орн-нутг“

Вера ИНБЕР

(Чилгчнь).

саадг.» нань чигн кесг тиим темдгүд уханд орна. Нань нег ним ончта үлгүр харгына: догшин Хар Санл, күлгнь муурад киисхлэ,

Буурлан үүрэд.

Уулин ора деер гарв.

Болв, тиим болсн бийнь

«Джаньгърин» баатрмуд — мел ганцхн овалгъата гольгър бульчньгуд биш. Мел ганцхн хяав балт бәрдг гар биш, мел ганцхн дөрә дөрәлдг көл биш. Юмна түрүн эдн-хурц ухата, хол тоолврта олмгъа, ямаранчи кецү йовдлас гетлдг, харцхурдн улс. Иим оln зүсн чинр төгс күн — Гомерин Улисс.

«Джаньгърт» модьрун харчидл магтсн сам угагъинь соньмсдж темдглхми. «Джаньгърин баатр, газрт эс багтсн то-томдж уга дääcан зöргарн, гавшуарн, мекәр диилнэ», — гидж эврәннь келн улсан нәрәр меддг Ока Иванович Городников «Джаньгърт» бичсн нүр үгдән бичдж.

Эн оln зүсн темдгүдас цуг-

тагъаснь үнтәнъ — оlnа зöвинь медлгън. Арвн хойрдгч — товчлгч — бөлгт мангъс цергиг Джаньгърин церг диилсиг үзүлдж:

Сән муугъинь йилгън чавчад,

Саадг талкинъ хумн чавчад,

Алдгинъ алдж йовна.

Аврдгинъ аврдж йовна.

«Муугъинь», эндән келхд.

«мухлалгддгинь» йилгъад үл-

дәгъад, «сәәнинь» чавчдгань,

эн тиим хәләцәнъ келн әмтсин

эпос, тер дотр хальмгъ эпос нег

иим öвәрц шинджтәнъ ил:

Күүкд улсин образмудт онь-

ган öгх санан бас ургъна. Эдн

дегд кү авлм сәәхн ширмүдәр

зурата.

Баатрин

Омнәснь —

Дерәнъгин дөрвн хургъта,

Денджр-менджр бәәдлтә.

Арслньгин арсн уутан

Эм деерән үүргсн,

Нарн-сар болгсн

Сәәхн арагнь күүкн

Харгъад менд сурв.

«Джаньгърт» орсн күүкд ул-

ст залу-зöрмгнь зүркн туссн

иньгләрн зергддж йовх седкл-
лә кезә чигн ницинә. Арагнь
сәәхн күүкн орчлньгин сәәхн
Миньянла зергләд, дәәснлә
бәәр бәрлдәд йовна. Зуг бәәр
диилврин ашар хөвтә кевәр
төгсхнь медгдхлә, дәәч күүкн
хүвлв.

Минъян —

Дотак түмн нәәмн мингън

кааднь

Чавчлдж йовсн күүкән үзәд.

Гурвн мингън күүни ора

деегүр

Гатиднь гәрәдәд.

Алтн шаргъин төрд мөнъгн

Көвчг деер тусв.

Күүкн шар цоохр альчур бо-

лад.

Белкүснднь хавчгдәд гарв.

«Джаньгър», кедү туулин

иштә болвчн, үннә үндстә.

«Джаньгърт» цугъар күн öв-

рм хүвлгәтә, дөгджәтә, юнь

болв чигн агъу ик кемджәтә.

болвчн эднә унъ-үндснднь үнн

йосн йовдлмудас иштәнъ ил.

«Джаньгърин» оln зүсн йовдл

күцгч Бумбин орн — «алтн ца-

гинъ» түүкин газрин орта:

Укл уга мөнъкин орта,

Увл уга зунн орта,

Урглджд дживхлнътә

Баатр Бумбин орта.

Болв эн ор хяәгч күцл-санан

мел öнъгрсн цагур темцхш. сн гарцнь хойр нүр үгәр дзу-
лгддж: Ока Иванович Горо-
довиковин деер келгдсн нүр үгәр
болн «Джаньгърин» туск урн
шинджлгънә туск кесг сонъс-
хвр манд öгчәх профессор Б. К.
Пашковин нүр үгәр. Нүр үгмү-
дәс талдан, эн дегтрт берк сән
көдлмшнь бас нег «баатрин
диилмдж» болсн Липкин Семе-
нә хөйт үг бидн оlnавдн.

Эн күчтә «баатр Бумбин

орн» хальмгин газрас ик холд

бәәдг мөн. Болв тер орн совет-

тин күн болгънд öөрхн. Күн

болгън тенд бүүрлсн бәәнә,

түүнә төлә көдлнә, түүнә дел-

рлтин, амгъулньгин төлә болн

эврәннь хөвин төлә ноолданд,

эдин болн серлин көрнъг бел-

ләд, «Джаньгърт» орсн магта-

лар чимгдсн мөрнә бийнь күц-

гдшогъар газрас öөдән öрггд-

сн бәәнә. «Джаньгърт» орлсн

мөрнә тускар.

Тооснасн үргн гүүгъад.

Тоормасн джигшн гүүгъад.

Дел-сүүләснь —

Ятгъ-хуурин дун гарад;

Деернь гарсн тооснь

Огътргүд күрәд цоонград

гидж келгднә.

1940 джилас. 500 джилә

öөннь күцснәс нааран «Джань-

гър» шинрүлдж барлгдәд уга.

«Джаньгърин» шинхн барлгд-

лгддж: Ока Иванович Горо-
довиковин деер келгдсн нүр үгәр
болн «Джаньгърин» туск урн
шинджлгънә туск кесг сонъс-
хвр манд öгчәх профессор Б. К.
Пашковин нүр үгәр. Нүр үгмү-
дәс талдан, эн дегтрт берк сән
көдлмшнь бас нег «баатрин
диилмдж» болсн Липкин Семе-
нә хөйт үг бидн оlnавдн.

Ик урн В. А. Фаворскийн

сиит сәәхн зургудар кеерүлгд-

сн, урльг литературин шань-

гъа кевлләр (дегтр гаргъачар)

нәәгъинь олдж барлгдсн

«Джаньгърин» шин гарц—ма-

на умшачнрин байрин ик хү-

рм. Журналд нерәдсн баахн

статьяд «Джаньгърин» цуг

урн сәәхнинь тоолдж келдж

болшго. Күзүнд зүүдг зәнъгә-

тә сувсдас нег цөөкинъ үзүл-

лә, бүкл зәнъгә үзүлв гидж

сандж болшго. Хальмг улсин

келнә билгин алдр поэмиг бүк-

лднь умшсн күн тегәд оч түүнә

аацагъинь энъгднь авх.

Орчулснь: НИЧГА

(1958 джилин сентябрь сарн)

№ 9 «Дружба народов» журна.

Редактор Д. М. МУКЕБЕНОВ.